

высоко оценило боевую работу авиаполка – свыше тысячи человек было отмечено государственными наградами. Из них, пилотов – 281, техников и механиков – 242, командиров – 110, штурманов и стрелков-бомбардиров – 48, инженеров – 136, младших специалистов – 64, других специалистов – 223 человека, 49 человек были награждены медалью «Партизану Отечественной войны» [4, с. 30].

В числе неоднократно награжденных и отличившихся в боях за свободу и независимость Родины: командир подразделения Я. Бибииков, комиссар подразделения Ж. Татарчук, пилот Н. Маслюков, техники А. Ярилов, С. Климович и А. Лукин, пилоты И. Ерастов, Н. Кравченко, штурманы К. Вильчинский, М. Аркадьев, В. Бараев, М. Журенко, А. Гребенкин, Б. Дробышев, П. Пузанов, Н. Зотов, И. Зотов, И. Буланов, Н. Большаков и др.

Благодарные потомки никогда не забудут имена пилотов А. Мамкина, А. Гуральникова, И. Чалпанова, А. Приходченко, Н. Егорова, П. Никишова, П. Филиппова и всех тех, кто отдал жизнь во имя будущего.

ЛИТЕРАТУРА

1. История гражданской авиации СССР / под общ. ред. Б. П. Бугаева. – М. : Воздушный транспорт, 1983. – 376 с.
2. Дегтев, В. С. Крылья Белоруссии / В. С. Дегтев. – Минск : Беларусь, 1973. – 151 с.
3. Савин, Н. А. Сквозь огненные годы / Н. А. Савин // Гражданский воздушный флот в Великой Отечественной войне. – М. : Воздушный транспорт, 1985. – 240 с.
4. Щавлинский, Н. Б. Белорусская гражданская авиация в годы становления и в период Великой Отечественной войны / Н. Б. Щавлинский. – Минск : РИВШ, 2005. – 53 с.
5. Драговоз П. Фронт и тыл ГВФ / П. Драговоз, В. Дегтев // Гражданская авиация. – 2000. – № 5. – С. 3–4.
6. Гражданская авиация СССР (1917–1967). – М. : Транспорт, 1968. – 319 с.

А. Г. Цымбал

СТАНОВІШЧА НАСЕЛЬНІЦТВА НА АКУПАВАНЫХ ТЭРЫТОРЫЯХ БЕЛАРУСІ ПАВОДЛЕ МАТЭРЫЯЛАЎ КАЛЕКЦЫІ ДАКУМЕНТАЎ ГЕНЕРАЛЬНАЙ АКРУГІ «БЕЛАРУСЬ»

На частцы акупаванай тэрыторыі Беларускай ССР нацысцкай Германіяй быў створаны кіруючы орган акупацыйнай адміністрацыі – Генеральны камісарыят «Беларусь» (ГКБ), на чале якога стаяў генеральны камісар В. Кубэ. Кіраўніцтва камісарыята знаходзілася ў Мінску, камісарыят кантраляваў тэрыторыю плошчай каля 60 тыс. км², адміністрацыйны падзел ГКБ налічваў 11 абласных камісарыятаў.

Дакументальная спадчына акупацыйных структур ГКБ, змешчаная ў Калекцыі дакументаў Генеральнай акругі «Беларусь» (фонд 370 Нацыянальнага архіву Рэспублікі Беларусь), уяўляе сабой выключны па значнасці і мала даследаваны комплекс дакументаў, які захоўвае багаты фактычны матэрыял, што датычыцца жыцця насельніцтва Беларусі ў перыяд германскай акупацыі. Гэтая ўстанова выконвала функцыі грамадзянскай адміністрацыі на частцы беларускіх зямель і ажыццяўляла акупацыйную палітыку. Матэрыялы Калекцыі прадстаўляюць шматлікія аспекты акупацыйнага жыцця праз прызму дзейнасці акупацыйнай адміністрацыі і праліваюць святло на шматлікія «белыя плямы» выкарыстання эканамічнага патэнцыялу і штодзённага жыцця насельніцтва Беларусі ў гады германскай акупацыі.

Прадстаўленыя дакументы ўтрымліваюць загады, распараджэнні, цыркуляры, інструкцыі, разнастайныя ўказанні і перапіску чыноўнікаў акупацыйнай адміністрацыі ў Генеральнай акрузе «Беларусь». Таксама змяшчаюцца дакументы, якія дасылаліся сюды кіраўніцтвам рэйхскамісарыята «Остланд» ў Рызе. Наяўныя дакументальныя матэрыялы Калекцыі дакументаў Генеральнай акругі «Беларусь» дазваляюць рэканструяваць асобныя аспекты стану эканомікі і паўсядзённага жыцця насельніцтва Беларусі ва ўмовах германскага акупацыйнага рэжыму.

Акрамя таго, матэрыялы змяшчаюць дэталёвую інфармацыю адносна нацыянальнага складу насельніцтва, узаемаадносін яго розных груп, нацысцкай палітыкі генацыду і вывазу насельніцтва ў Германію. Матэрыялы Калекцыі ўтрымліваюць дастаткова падрабязную інфармацыю адносна становішча насельніцтва ў асобных раёнах акупаванай Беларусі, што можна прасачыць на прыкладзе Лідскай, Вілейскай і Навагрудскай акруг.

На 8 красавіка 1943 г. нацыянальны склад Лідскай акругі выглядаў наступным чынам. Насельніцтва прадстаўлялі 76 карэнных немцаў, 66 657 беларусаў, 192 474 палякі, 2 963 літоўцы, 225 украінцаў, 531 татарын, 4 419 яўрэяў, 268 чалавек розных нацыянальнасцей. Разам – 270 570 чалавек [1, арк. 50–54]. Спачатку ў вобласці колькасна дамінавалі палякі, але хутка немцы вырашылі замяніць на ўсіх галоўных пасадах палякаў на беларусаў. Былі зачынены польскія школы, замест іх пачалі працу беларускія школы, у якіх выкладалі беларускія настаўнікі. Акупацыйнымі ўладамі адзначалася, што ў выніку вельмі прыкметнымі сталі напады польскіх актывістаў на прадстаўнікоў улады беларускага паходжання. Партызанскія фарміраванні знаходзілі таксама найбольшую падтрымку сярод беларускага насельніцтва. Гэтыя фарміраванні складаліся ў асноўным з былых салдат, з тых, хто не пазбягаў прымусовых работ, яўрэяў, а таксама сялян, якіх павінны былі вывезці ў Германію.

Яўрэі, якіх ў Лідскім раёне налічвалася каля 20 000, былі масава знішчаны ў выніку акцыі ў маі 1943 г. Засталося толькі 4 500, яны былі размешчаны ў лідскім і шчучынскім гета [1, арк. 51]. У раёне знаходзіліся каля 8 000 бежанцаў. Здольных да працы вывезлі ў Германію, але большая частка бежанцаў лічылася непрыдатнай, у яе склад уваходзілі дзеці і старыя людзі.

У цэлым колькасць працоўных рэсурсаў раёна складала па картатэцы 66 054 чалавекі. З іх 9 365 падалі заяўкі на працу ў Германіі, усяго было накіравана 23 751 работнікаў. На прымусовую працу ў Германію адаслалі прыкладна 2 500 мужчын і жанчын [1, арк. 53].

Становішча ў Вілейскай акрузе разглядалася акупацыйнымі ўладамі ў шэрагу аспектаў: 1) дзейнасць партызан; 2) польскае пытанне; 3) яўрэйскае пытанне.

Партызанскі рух першапачаткова быў падаўлены нацыстамі да мая 1942 г., але з лета яны зноў перайшлі да актыўных дзеянняў і пачалі ўяўляць сур'ёзную пагрозу для акупантаў. Як адзначаў кіраўнік Вілейскай акругі, у якасці контрмер прапаноўвалася актывізаваць прапагандысцкую дзейнасць і актыўнае супраціўленне [1, арк. 55–61]. Але прапагандысцкая дзейнасць мела вельмі абмежаваны характар, бо часам немагчыма было дабрацца да небяспечных раёнаў, і калі яе праводзілі немцы, яна не мела станоўчых вынікаў. Мясцовыя прапагандысты, былыя палонныя, таксама не маглі абыходзіцца без узброенай аховы. Акрамя таго, сама каштоўнасць прапаганды ўжо знаходзілася пад сумненнем, бо і тут партызаны мелі пэўны ўплыў [1, арк. 56].

Тактыка ўзброенага супраціўлення выглядала наступным чынам: усе вёскі ўздоўж чыгуначных шляхоў знішчаліся, а іх жыхароў вывозілі, спачатку рабілі гэта каля месцаў падрываў. Але кіраўніцтва Вілейскай акругі выказвала сумненне адносна эфектыўнасці такога падыходу.

Вынікі дзейнасці партызан наступныя: да 25 лютага 1943 г. забіта 7 нямецкіх жандармаў; 3 нямецкіх ўпраўляючых па сельскай гаспадарцы; 7 галандцаў; 6 мужчын, якія займаліся аховай леса; прыкладна 30 мужчын з арганізацыі «Тодта»; 110 мужчын з мясцовай аховы; 106 членаў малодшага кіравання, старастаў суполак і вёсак, мясцовых працаўнікоў у нямецкіх штабах; 46 членаў ахоўных каманд, прыкладна 500 мясцовых жыхароў. Масавыя забойствы сем'яў аховы значна ўплывалі на агульны настрой іх членаў.

Гаспадарчыя страты былі яшчэ большымі для ўлад. Вялікая колькасць прамысловых прадпрыемстваў і асабістых гаспадарчых устаноў знаходзілася пад кантролем партызанскіх атрадаў. Што датычыцца гаспадаркі ў вобласці, то партызаны адабралі 1 000 галоў кароў; 1 100 свіней; 2 238 авечак; 1 900 птушак; 945 т жыта; 150 – пшаніцы; 325 – ячменя; 500 – аўса; 20 – грэчкі; 50 – бабовых; 10 – ільнянога зерня; 26 – ільнянога валакна; 7 – канаплянага валакна; 850 – сена; 500 – саломы; 3,65 кг масла; 970 кг вяршкоў; 700 кг тварогу і сыру. Яшчэ сюды адносяць безліч кармавых раслін, такіх, як лубін, віна пасяўная, палявы гарошак, проса і г.д. На 25.02.1943 з усіх 27 лесапільных заводаў працавалі толькі 6. Большасць з іх была знішчана ці занята партызанскімі атрадамі [1, арк. 55–61].

Паводле справаздачы гебітскамісара акругі «Мінск» (сяло) акупацыйныя ўлады выдзялялі пэўныя сродкі на дапамогу мясцовым жыхарам і іх блізкім, якія пацярпелі ад дзеянняў партызанаў у перыяд з 19 кастрычніка 1942 па 30 чэрвеня 1943 г. Адпаведна з загадам Гэнеральнага камісара ад 19.10.1942 г. было выдаткавана 30 046,15 рэйхсмарак (РМ) [2, арк. 52]. За перыяд з 1 ліпеня 1943 па 30 верасня 1943 г. яшчэ 15 595,60 РМ [2, арк. 70].

Польскае пытанне адыгрывала ў акрузе важную ролю з пункту гледжання кіравання. Уся ніжэйшая адміністрацыя першапачаткова была занята палякамі, такім чынам яны атрымалі магчымасць кіраваць гаспадаркай, асабліва сельскай і лясной. Але да пачатку 1942 г. адбыліся змены, усе без выключэння тагачасныя раённыя бургамістры польскага паходжання былі зняты з пасадаў, іх замянілі на беларусаў. Таксама палякі былі зняты з усіх кіруючых пастоў. Але зрабіць гэта ва ўсіх сферах было немагчыма, так, у сферы лясной гаспадарцы і прамысловасці ўлады не змаглі знайсці замену палякам сярод беларусаў. Па меркаванні немцаў, гэта было звязана не з тым, што беларусы атрымалі іншую адукацыю, а з тым, што яны мелі зусім іншае прадстаўленне аб рэчах і па-іншаму ставіліся да зямлі, прычына гэтага – знаходжанне пад савецкім рэжымам [1, арк. 59]. Але вырашэнне польскага пытання лічылася неабходным, пазбаўленне ад уплыву палякаў лічылася абавязковым, адначасова сцвярджалася неабходнасць даць добрую адукацыю беларускай моладзі ва ўсіх патрэбных навуковых галінах.

Таксама ў Вілейскім раёне на 1943 г. пражывалі каля 3 тыс. яўрэяў. У 1941 годзе іх было прыкладна 20 тыс. З гэтых 3 тыс. ніхто не застаўся жыць на старым месцы. Усе гэта ліквідавалі. 2 850 яўрэяў падзялілі паміж сабой палявы парк і будаўнічую службу сухапутных войскаў у пасёлку Краснае. Каля 50 яўрэяў выкарыстоўвалі для сваіх мэт СД. Прыкладна 100 чалавек адаслалі ў невялічкае гета, падпарадкаванае адміністрацыі, там яны працавалі ў майстэрнях. Прагназавалася, што яўрэйскае пытанне ў раёне хутка будзе канчаткова вырашана [1, арк. 61].

Галоўным для акупацыйных улад заставалася пытанне выкарыстання працоўных рэсурсаў. Гэтай праблеме прысвечана большасць матэрыялаў Калекцыі. Згодна матэрыялам дадзенае пытанне ўздымалася рэгулярна. Так, 9 красавіка 1943 г. была прадстаўлена запіска, у якой аналізавалася эканамічнае значэнне беларускіх тэрыторый для Рэйха. Генеральная акруга «Беларусь» разам з астатнімі акупаванымі акругамі разглядалася ў якасці рэзервуара працоўнай сілы і мела вельмі вялікае значэнне, але гаспадарчая дапамога ад яе ў параўнанні з астатнімі акупаванымі акругамі, такімі, як напрыклад, «Украіна», не прадстаўляла каштоўнасці. З пункту гледжання сельскай гаспадаркі і загатоўкі сыравіны акруга з'яўлялася важнай крыніцай торфу і драўніны [1, арк. 72].

У 1943 г. немцы пачынаюць звяртаць асаблівую ўвагу на бежанцаў, што знаходзіць сваё адлюстраванне ў крыніцах, якія захаваліся. Як адзначалася, у выніку адыходу нямецкіх войскаў каля 200 тыс. мясцовых сем'яў адступілі разам з імі. Акупацыйныя ўлады ГКБ задаваліся пытаннем, што рабіць з гэтымі людзьмі і як выкарыстаць іх у якасці працоўнай сілы. З улікам таго, што гэта былі ў асноўным сяляне, прапаноўвалася нават вылучыць зямлю для апрацоўкі [1, арк. 48–49].

Германскія ўлады сцвярджалі, што эканоміка Беларусі, якую можна было параўнаць з якім-небудзь вялікім горадам Рэйха, з'яўлялася для іх вельмі важным рэзервуарам працоўных сіл. Галоўнай праблемай выкарыстання працы мясцовага насельніцтва з'яўлялася савецкая мадэль арганізацыі працы

і безадказнасць работнікаў [1, арк. 72]. Пастаўкі рабочых у Германію на 1943 г. мелі выключную значнасць. Генеральная акруга адаслала ў рэйх да красавіка 1943 г. 40 тыс. остарбайтараў, толькі дзякуючы дапамозе паліцыі большая частка гэтых рабочых была схоплена падчас паліцэйскіх акцый.

Прапаноўваліся шляхі інтэнсіфікацыі працы ў гэтым накірунку. Напрыклад, паляпшэнне ўмоў для остарбайтараў пры перавозцы ў рэйх, а таксама змена назвы: замест «остарбайтараў» – абазначэнне нацыянальнасці ў дакументах ці стварэнне знака, які б адлюстроўваў колер краіны. Асобныя меры павінны былі распрацоўвацца адносна моладзі. Звярталася ўвага на неабходнасць прафесійнай адукацыі. Сцвярджалася, што на тэрыторыі Генеральнай акругі ёсць шмат рабочых, але існуе недахоп добрых спецыялістаў.

У сферы прамысловай гаспадарцы было дастаткова працоўных сіл. Павышэнне вынікаў працы ўлады бачылі ў неабходнасці ліквідацыі шматлікіх перашкод. Гэтыя перашкоды ўзнікалі перш за ўсё ў сферы кіравання людзьмі, але часткова былі звязаныя і са старым абсталяваннем на вытворчасці, недапушчальнымі ўмовамі на прадпрыемствах. Па нямецкім прыкладзе праводзіліся мерапрыемствы па перадухіленню няшчасных выпадкаў, адводзіліся сцёкі, рабілася добрае асвятленне, вырашалася пытанне наконт прыбіральных і месца, дзе работнікі маглі памыцца. Распрацоўвалася пытанне ўвядзення асабістага страхавання. Стварэнне спецыяльнай установы «Страховое таварыства Беларусі» планавалася на 1 ліпеня 1943 г. Яно павінна было займацца пенсійным і сацыяльным страхаваннем. Асобная ўвага звярталася на заробную плату. Як сцвярджалася, праз увядзенне здзельнай заробнай платы немцы маглі дасягнуць на некаторых прадпрыемствах значнага павелічэння паказчыку працаздольнасці. Асаблівае значэнне надавалася калектыўнай здзельнай заробнай плаце з мэтай матывацыі работнікаў. Падкрэслівалася неабходнасць данясення інфармацыі пра гігіену. Нягледзячы на наймаверна цяжкія жыллёвыя ўмовы акупацыйным ўладам удалося прадухіліць ўзнікненне вельмі цяжкай эпідэміі і падтрымліваць стан здароўя работнікаў на задавальняючым узроўні. Сведкі пра стан здароўя насельніцтва прадстаўляе справаздача двух дактароў Беларускай палаты здароўя – Крайнова Андрэя і Сямькіна Мікалая, якія з 4 па 10 кастрычніка 1943 г. наведалі Навагрудскую акругу з мэтай высвятлення стану здароўя і працаздольнасці насельніцтва. У Навагрудку і раёнах вялася картатэка, якая ўключала каля 27 тыс. картак. Для больш дэтальнай праверкі камісія абрала Дзятлаўскі раён з колькасцю 6 811 чалавек. Па ўрачэбна-медыцынскім сведчаннем пасля правядзення камісіі 2 019 чалавек лічыліся хворымі, з якіх 1 664 – без дыягназу. Не прыйшлі на камісію 438 чалавек, 2 181 чалавек былі вызвалены ад працы па іншых прычынах, а 2 169 накіраваны на работы. Агляд раёнаў дазволіў камісіі высветліць, што некаторыя раённыя камісіі вызвалілі людзей ад працы без пазначэння дыягназу.

Урачы прыйшлі да высновы, што вызначыць па картках стан здароўя насельніцтва акругі і раёнаў з'яўлялася немагчымым з-за адсутнасці нават

прыкладнага прынцыпу дыягностыкі хвароб. На падставе працы мясцовых урачэбных камісій нельга было дыягнаставаць сухоты, сіфіліс ці трахому без адпаведных аналізаў ці правядзення рэнтгену. Шырока дыягнаставаліся хранічныя захворванні, бронхіты і эмфізэмы легкіх як сухоты [3, арк. 88]. Мелі месца сімуляцыі хвароб, дзеля таго каб пазбегнуць працы або вывазу ў Германію. Паказчыкі захворвання для акупацыйных ўлад з'яўляліся задальняльняючымі і маглі быць сістэматычна палепшаны.

Праблему выкарыстання працоўных рэсурсаў акупаванай Беларусі матэрыялы Калекцыі раскрываюць таксама праз прызму дзейнасці асобных галін вытворчасці і бірж працы. У справаздачы аб выніках работы біржы працы Генеральнай акругі «Беларусь» ад 9 красавіка 1943 г. адзначаецца, што за тры месяцы 1943 г. біржа адправіла ў Германію 4 тыс. чалавек, што лічылася добрым паказчыкам, але рабілася гэта пры дапамозе паліцыі і войска. Уладамі было выяўлена, што мясцовыя работнікі да працы ў рэйху ставіліся як да высылкі ў Сібір. Нягледзячы на актывізацыю прапаганды, як падкрэслівалі немцы, фактам застаецца дрэннае абыходжанне з людзьмі. Абавязковыя паведамленні аб смерці, якія дасылаліся бацькам, напрыклад, тое, што 20-гадовыя людзі паміраюць ад сепсісу, не спрыялі жаданню ехаць на працу ў Германію [1, арк. 82].

Біржа працы ў Вілейцы пачала сваю дзейнасць пасля перадачы ўлады грамадзянскай адміністрацыі 18 кастрычніка 1941 г. Адною з першых задач установа бачыла ажыццяўленне ўліку працоўнай сілы. Была створана карта-тэка, паводле якой налічвалася 48 425 мужчын і 50 454 жанчыны, усяго 98 879 рабочых, што складала каля 85 % работнікаў [1, арк. 087–89].

Да Вілейскай акругі адносіліся 8 раёнаў з 37 сельсаветамі, 27 канюшнямі і 2 396 вёскамі. Насельніцтва пераважна арыентавалася на сельскую гаспадарку. Апроч сялянскіх гаспадарак, якія складалі ад 1 до 5 га, існавалі яшчэ 139 дзяржаўных гаспадарак. Прамысловасці і гандлю амаль не было, але існавала незлічоная колькасць рамесных майстэрняў, на працу ў якія наймалі прафесіяналаў.

Акупацыйныя ўлады адзначалі вялікую патрэбу ў працоўных рэсурсах. На тарфяныя працы патрабавалася 1 115 працоўных, лясныя працы – 1 000, рамесныя справы – 1 120, на патрэбы вермахта – 370, арганізацыю транспартнага руху – 347 і для іншых службаў – 4 332 чалавекі. Апроч таго, для рэйха былі патрэбны навабранцы. Дагэтуль для гэтага былі адпраўлены 6 500 чалавек. У справаздачы кіраўніка біржы працы ў Вілейцы апісвалася методка, па якой акупанты прымушалі людзей працаваць: «Звычайна я набіраю рабочых з вёсак, пазваляючы абшукаць дамы з двух бакоў. Потым пасярэдзіне вёскі робіцца прасторна, і сяляне, без якіх няможна абысціся, адпраўляюцца назад, астатнія ж ідуць з намі. Так за дзень я набраў 45 чалавек. Пры тым, што я пачаў з вялікай вёскі, але калі падышоў да наступнай вёскі, працоўных мужчынаў там зусім не апынулася. Як паказвае вопыт, тут робіцца зразумелым, што набіраць людзей трэба з наколькі гэта магчыма аддаленых адна ад адной вёсак. Галоўнае тут, паказаць мясцовым жыхарам, што мы настроены сур'ёзна і што,

зыходзячы з гэтага, мы павінны дасягнуць поспеху» [1, арк. 88]. У рэйх за 1942 г. было адпраўлена з Вілейкі 16 223 мужчыны і 5 399 жанчын, а з Маладзечна – 29 348 мужчын і 5 668 жанчын [1, арк. 89].

На ўлік бралі моладзь. У Маладзечна яе агульная колькасць склала 2 420 чалавек. Улады імкнуліся да прафесійнага навучання маладога пакалення з мэтай забеспячэння працоўных патрэб. У выніку размоў з моладдзю Вілейкі высветлілася, што з 164 хлопцаў і 160 дзяўчын толькі трое хлопцаў і дзве дзяўчыны не жадалі вучыцца. З дзецьмі была тая ж самая карціна – з 50 дзяцей 45 хацелі стаць настаўнікамі. Рамяство было менш запатрабавана, і нямногія хацелі яго вывучаць [1, арк. 89].

Умовы жыцця насельніцтва ўлады апісвалі як вельмі цяжкія. Людзі на сваю зарплату не маглі задаволіць жыццёвыя патрэбы, калі яны адначасова не вялі гаспадарку. Сцвярджалася аб неабходнасці спыняць нелегальны гандаль. Калі рабочы працаваў у горадзе і яго зарплату не хапала на жыццё, ён набываў тавары на чорным рынку і абменьваў іх. Працоўнае насельніцтва патрэбна было забяспечыць прадметамі асабістага карыстання [1, арк. 91–96].

Такім чынам, матэрыялы Калекцыі дакументаў Генеральнай акругі «Беларусь» утрымліваюць вялізарны аб'ём новай фактычнай інфармацыі адносна эканамічнага выкарыстання беларускіх тэрыторый акупацыйнымі ўладамі і паўсядзённага жыцця грамадства. Унікальная інфармацыя крыніц дазваляе істотна пашырыць фактаграфічную базу даследванняў гісторыі перыяду германскай акупацыі Беларусі, а таксама ўдакладніць палажэнні айчыннай гістарыяграфіі, што датычацца страт гаспадаркі і насельніцтва за гады акупацыі. Новыя дакументальныя крыніцы пры выкарыстанні сучасных метадалагічных падыходаў дазваляюць паглыбіць вывучэнне становішча на акупаванай Беларусі на ўзроўні асобных рэгіёнаў, прадпрыемстваў і галін гаспадаркі.

ЛІТАРАТУРА

1. НАРБ. – Ф. 370. Воп. 1. Спр. 1264.
2. НАРБ. – Ф. 370. Воп. 1. Спр. 1662.
3. НАРБ. – Ф. 370. Воп. 1. Спр. 1481.